

A sajtó szerepe a Horthy-kultusz építésében

A politikai hatalom elvárásai a magyar állampolgárokkal szemben

TURBUCZ DÁVID*

A szimbolikus politizálás során megteremtett szimbólumok, mítoszok és kultuszok azt fejezik ki, hogy az adott közösség hogyan definiálja önmagát, mit gondol a világról, amelyben él, és hogyan értelmezi az eseményeket, amelyeket átél. Ez az értelmezés nyilván többféle, változó, akár egymásnak gyökeresen ellentmondó is lehet.¹ Az emberek mindig is hajlamosak (voltak) félelmeik legyőzése és vágyaik kifejezése érdekében szimbólumokat teremteni.² A politika szimbolikus vonatkozásaival foglalkozó szakirodalom szerint nemcsak a történelem korábbi századaiban, hanem a modern társadalmakban is jelen van az irracionális gondolkodásmód, ami különösen igaz a válságos időszakokra, amikor könnyen megszűnik az ésszerű magyarázatok ereje. Ennek következtében különféle szimbólumok, mítoszok, legendák és kultuszok bármikor létrejöhetnek.³ Ezzel magyarázható, hogy az első világháború alatt és után az egyéni és a kollektív (nemzeti) sérelmek, tragédiák, a nacionalizmus, a gazdasági, politikai és társadalmi feszültségek következményeként számos európai országban jelentek meg vezérkultuszok.⁴ Így történt ez Magyarországon is: 1919 után

* Tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. E-mail: turbucz.david@btk.mta.hu

1 GERŐ András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, PolgART, 2004. 7., 21.; ZEIDLER Miklós: Kultusz és propaganda. In: BALLABÁS Dániel (szerk.): *Kultusz és propaganda*. Eger, Líceum, 2012. (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések V.) 16.

2 HANKISS Elemér: *Félelmek és szimbólumok. Egy civilizációelmélet vázlata*. Budapest, Osiris, 2006. (Hankiss Elemér összegyűjtött munkái) 17–19., 28–29., 56–59., 88–90. Hasonló megközelítést alkalmaz S. VARGA Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásában*. Budapest, Balassi, 2005. 39–50.

3 ZENTAI Violetta: Politikai antropológia: A politika antropológiája. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997. 22.; MURRAY EDELMAN: *A politikai szimbolikus valósága*. Budapest, L'Harmattan, 2004. (Posztmodern politológiai) 28–30.; ERNST CASSIRER: A modern politikai mítoszok technikája. In: ZENTAI Violetta (szerk.) (1997) i. m. (3. lj.) 38–39.

4 IAN KERSHAW: *A Hitler-mítosz. Vezérkultusz és közvélemény*. Budapest, Kortina, 2003. 28–29.; GYÁNI Gábor: Politikai kultusz – vezérkultusz. Identitás- és közvéleményteremtés. In: KALLA Zsuzsa et al.

Horthy Miklós vált a magyar nemzet (hivatalos) vezérévé, a róla kialakított kép szerint csakis ő volt képes elvezetni a magyar társadalmat a vágyott állapotba, a magyar „feltámadásig”, csakis ő volt képes elérni a területi revíziót. A kultikus értékelések szerint ez volt az ő küldetése.

1. A vezérkultusz fogalma

Mindenekelőtt arra szükséges választ adni, hogy miként definiálható a vezérkultusz jelensége. A kultusz, Dávidházi Péter definícióját alkalmazva, egyrészt „beállítódás”, amely „teljes és feltétlen odaadást”, „mindenekfeletti tiszteletet” jelent, így az „imádata tárgyát minden szóba jöhető vád alól felmenti”. Végeredményben bármi ennek a tárgyává válhat. Ez a teljes mértékben érzelmi „beállítódás” a kultusz „hívóire” jellemző.⁵ A kultusz ezen túl „szokásrend”, rítusok rendszere, amely „szentnek tekintett helyek fölkereséséből, ereklyék gyűjtéséből, szövegek áhítatos gondozásából, szent idők megünnepléséből, szertartásokon való részvételből” áll, harmadrészt pedig „nyelvhasználat”, amely bizonyíthatatlan és cáfolhatatlan, alapvetően magasztaló kijelentésekben „ölt testet”.⁶

Annak ellenére, hogy ez a meghatározás egy irodalmi kultusz alapján született, mégis használhatónak tartom a politikai kultuszok, így a modern vezérkultuszok vonatkozásában is. Vezérkultusz esetében ugyanis egy politikai vagy katonai vezető kultuszáról beszélhetünk. A „vezér iránti igény” akkor jelentkezik, írja Ernst Cassirer a *The Myth of the State* című könyvében, amikor a „kollektív vágy [a válság leküzdésének vágya] már ellenállhatatlan erejűvé vált”, miután „már minden remény szertefoszlott, hogy e vágyat közönséges hétköznapi eszközökkel kielégítsék”. A „kollektív vágy ereje a vezérben ölt testet”, akit a hívei által alkotott közösség alkalmasnak vél arra, hogy a problémákat leküzdje, a vágyott állapotot elérje, azaz, megoldást adjon a fennálló, különféle típusú válságjelenségekre. E folyamat eredményeképpen a „kollektív vágy” perszónifikálódik és létrejön a „megszemélyesített kollektív vágy”.⁷ A vezérről kialakított képnek így pontosan az a lényege, hogy ő az egyedül „al-

(szerk.): *Kultusz, mű, identitás. Kultusz történeti tanulmányok 4.* Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005. 89–97.

5 Azt, hogy az adott kultusz hívói közé hányan tartoznak, nem tartom túlzottan lényegesnek. Ahogyan azt sem, hogy hányan azonosulnak őszintén az adott kultusszal, miután azzal hivatalból, felsőbb elvárás eredményeként, bizonyos célok, előnyök elérése érdekében is lehet „azonosulni”. Nem lehet tehát kizárólag őszinte befogadásról beszélni. Ehhez I. Balázs APOR: *Communist Leader Cults in Eastern Europe: Concepts and Recent Debates.* In: Anssi HALMESVIRTA (ed.): *Cultic Revelations: Studies in Modern Historical Cult Personalities and Phenomena.* Jyväskylä–Pécs, 2010. (Spectrum Hungarologicum Vol. 4.) 41.

6 DÁVIDHÁZI Péter: *„Isten másodszületése”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza.* Budapest, Gondolat, 1989. 5.

7 CASSIRER: i. m. (3. lj.) 39. Cassirer említett könyve 1946-ban jelent meg. Ennek eszméletörténeti hátteréhez lásd Victoria KAHN: *Political Theology and Fiction in The King's Two Bodies.* 106 *Representations* (2009) 77–81., 88–91.

kalmas” ember a válságjelenségek leküzdésére, az elveszített nemzeti nagyság helyreállítására, a „vágott állapot” elérésére, kizárólag ő méltó a követésre. Ez azonban csakis úgy jöhet létre, hogyha személyének, képességeinek és tetteinek „felnagyított imaginárius képét hozzák létre és ápolják” különféle technikákon keresztül a kultusz építói és irányítói az ellenvélemény, az esetleges ellennarratíva tompítása céljából.⁸ A vezérkultusz építése a kiválasztott vezér személyének felmutatásával és a vezérkép megalapozására, erősítésére szolgáló rítusok megjelenésével kezdődik. Erre szűkebb körben, például akár egy párt, egy mozgalom vagy éppen a hadsereg keretei között is sor kerülhet.⁹ Vezérkultuszról a politikai hatalom megszerzése előtt, tehát már akkor is beszélhetünk, ha még nem valósul meg a vezérkép széles körben történő terjesztése. A rítusok megjelenése azonban elengedhetetlen. Kétségtelen természetesen, hogy a hatalmi pozícióban a kultuszépítés hatékonyabbá válhat, a társadalom szélesebb csoportjaihoz is eljuthat a vezér személye köré felépített egyoldalú, szelektíven konstruált imázs. Mindezekből következően úgy gondolom, hogy a vezérkultusz egy olyan politikai, katonai vezető kultusza, akire a követői a vágott állapot elérésének egyedüli lehetőségeként tekintenek. A vezér személyéről kialakított – a rendkívüli képességeit és tulajdonságait igazoló – egyoldalú, szelektíven konstruált imaginárius vezérkép teszi őt „alkalmassá” a személyéhez kötött vágyak megvalósítására. A vezérkultuszok nem létezhetnek rítusok nélkül, amelyek a vezérbe vetett hitet, a vezérről kialakított képet erősítik, azonban nem tekintem lényegesnek, hogy abban hányan vesznek részt, illetve azt sem, hogy hányan azonosulnak a vezérkultusszal.¹⁰

A vezérkép tehát azt igazolja, hogy miért alkalmas a vezér a személyéhez kötött vágyak megvalósítására.¹¹ E kép részét képezték azok a társadalommal szembeni elvárások is, amelyeket elsősorban a vezér fogalmazott meg, illetőleg az ő életére, döntéseire, személyiségére hivatkozva a kultuszának építói neveztek meg. Ezek az elvárások azt jelzik, hogy a hatalom szerint a vezér követőinek milyen módon kell viselkednie, annak érdekében, hogy a közösség, a magyar nemzet képes legyen elérni a vágott állapotot. Önmagában tehát nem elegendő, hogy a vezér „kiváló” tulajdonságokkal rendelkezik a kitűzött célok elérése érdekében, az őt követőknek is eleget kell tennie a közösség érdekében bizonyos elvárásoknak.

8 Anssi HALMESVIRTA: Két kultusz Finnországban. Külföldi jötevő és egy hazai felszabadító. Lenin és Mannerheim. *Rubicon*, 2007/9. 55.

9 Így történt ez például Hitler vezérkultusza esetében is. Lásd KERSHAW: i. m. (4. lj.) 27–74.

10 Vö. E. A. REES: Leader Cults: Varieties, Preconditions and Functions. In: Balázs Apor et al. (eds.): *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. London, Palgrave Macmillan, 2004. 4. Hasonló megközelítést alkalmaz Aristotle A. Kallis is az alábbi tanulmányában: Fascism, ‚Charisma’ and ‚Charismatisation’: Weber’s model of ‚Charismatic Domination’ and Interwar European Fascism. *Totalitarian Movements and Political Religions* 2006/1. 25–43.

11 A korabeli Horthy-képhez lásd például TURBUZ Dávid: Horthy Miklós hetvenötödik születésnapja. In: GEBEI Sándor – ifj. BERTÉNYI Iván – RAINER M. János (szerk.): *„...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”*. *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Eger, Líceum, 2011. 451–457., 462–463.

2. A tömegkommunikáció szerepe a kultuszépítésben¹²

A vezérkultuszok építése során különféle eszközöket, technikákat alkalmaznak a kultusz építói, így például cikkek, életrajzok, festmények, plakátok, fényképek, szobrok, közterület-elnevezések, filmek, tankönyvek stb. járultak hozzá a kultusz ápolásához. E technikák együttesen, illetve természetesen külön-külön is eleget tehetnek a kultuszépítés céljainak, de általában együttesen kerülnek alkalmazásra, miután így egymást felerősítő hatást gyakorolnak a célközönségre.

A vezérkultuszok építésének gerincét a vezér személyéhez kötődő évfordulók, vagy rendszeresen ismétlődő alkalmak, például vidéki utak, jelentik, amikor visszatérő, ismétlődő keretek, rítusok között van lehetőség a vezérkép ápolására és erősítésére. A politikai rítusok ismétlődő cselekvéseikkel újra és újra átélhetővé tesznek múltbéli eseményeket, háttérbe szorítják a kritikai gondolkodásmódot, érzelmileg erősítik az adott közösség kohézióját, illetve segítik a fennálló hatalmat a tekintély felépítésében és fenntartásában. Hozzájárulnak a közösség saját magáról, illetve a világról alkotott képének megalapozásához és megerősítéséhez.¹³ A vezérkultuszok esetében ez a vezér nélkülözhetetlenségének tudata, ami szerint a követői nélküle nehezebben vagy akár egyáltalán nem boldogulnának. A vezérbe vetett hit erősítése, a képességeinek és tetteinek folyamatos igazolása azonban csak egy megszilárdult rítus esetében lehet hatékony.¹⁴ A ritualizált évfordulók értelemszerűen a csoporthatókat is kijelölik: az adott közösséghez tartozás alapvető kritériumát a közös szimbólumokkal, értékekkel, összegezve, a vezérbe vetett hittel való azonosulást jelenti.¹⁵ A vezérkultuszok rítusain keresztül természetesen azok a magatartásformák is közvetítésre kerülnek, amelyeket a hatalom elvár az állampolgároktól. A rítusokban való részvétel lehet közvetlen (személyes) és közvetett (közvetített). A társadalom minden egyes tagja ugyanis nem lehet jelen egy ünnepi rendezvényen, a médián keresztül azonban a médiafogyasztók mégis lehetőséget kapnak az egyéneket közösséggé integráló ceremoniális tevékenységben történő „részvételre”. Ez az élmény ugyan közvetített és utólagos, de mégis megkerülhetetlen és hatékony eszköze a vezér iránti kultikus tisztelet erősítésének.¹⁶ Emiatt a sikeres és hatékony vezérkultusz-építés nem képzelhető el a média nélkül, és különösen is, a politikai hatalom által – különböző módon és mértékben – vezérelt tömegkommunikációs eszközök nélkül. A Horthy-korszakban ebben

12 A tanulmányban elsősorban a sajtó szerepére koncentrálok, de véleményem szerint fontos, hogy a másik két tömegkommunikációs eszköz, a rádió és a filmhíradók szerepére is utaljak.

13 ZENTAI i. m. (3. lj.) 21.; EDELMAN: i. m. (3. lj.) 18–19.; Paul CONNERTON: Megemlékezési szertartások. In: ZENTAI i. m. (3. lj.) 65–66., 71–72.

14 ROMSICS Gergely: A jelentés zsarnoksága. *Pro Minoritate*, 2004/tavasz. 9.

15 Roger SILVERSTONE: *Miért van szükség a média tanulmányozására?* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008. 117–118.; Connerton: i. m. (13. lj.) 67–68.; ZEIDLER: i. m. (1. lj.) 8.

16 Simonetta FALASCA-ZAMPONI: *Fascist Spectacle. The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–Oxford, 1997. 3. Falasca-Zamponi könyve az olasz fasiszta rendszer példáján keresztül mutatja be, hogy a rítusok, szimbólumok és mítoszok milyen szerepet játszanak a társadalmi kohézió erősítésében.

a tekintetben a feltételek ideálisak voltak, igaz, nem beszélhetünk a hatalom média feletti teljes kontrolljáról.¹⁷ A közvetlen, személyes tapasztalatok hiánya, vagy ezek korlátozottsága tehát orvosolható a tömegkommunikációs eszközökön keresztül. Miután a média hatásos eszköze (lehet) annak, hogy a társadalom tagjait közösségé integrálja, megerősítse az egyének kötődését a fennálló politikai hatalomhoz, annak – a Horthy-korszak esetében a nemzetinek nevezett – értékrendszeréhez.¹⁸

A Horthy-korszakban, annak ellenére, hogy a rádió és a filmhíradó is a korabeli tömegkommunikáció részévé vált, még mindig a sajtó tekinthető az elsősorú közvélemény-formáló eszköznek.¹⁹ Mindenekelőtt azért, mert a korszakban a sajtón keresztül több embert lehetett elérni, mint a rádión és a filmhíradón keresztül.²⁰ És azért is, mert a sajtó a korszak egészében meghatározó szerepet játszott a Horthy-kultusz építésében, ami nem mondható el a másik két tömegkommunikációs eszközről. Sipos Balázs becslése szerint 1930 körül a vidéki lakosság kb. 20–30%-a olvasta naponta az országosnak tekinthető napilapokat. Budapesten az alacsonyabb társadalmi státuszúak (munkások, háztartási alkalmazottak) 35–45%-a, míg például a szellemi munkásoknak vélhetően több mint fele járatott ilyeneket.²¹ A korszak utolsó éveire vonatkozóan ilyen becslés nem készült, azonban ez az arány, feltételezhetően, nőtt. Már csak azért is, mert válságos időszakokban, például háborúk idején, valamivel emelkedett a médiafogyasztók aránya. Ezt jelzik a postára adott és a vasúton szállított sajtótermékek 1938 és 1941 között 8%-kal nőtt példányszámadatai.²² Ráadásul a Horthy-kultusz csúcspontja 1938 és 1943 között volt, amikor a hatalom elvárásainak közvetítése is hangsúlyosabbá vált az azt megelőző évekhez képest. Az egyes napilapok, hetilapok politikai orientációi között a plurális sajtóéletből fakadóan voltak különbségek, így a napirenden lévő politikai kérdésekről eltérő nézőpontok jelen(het)tek meg,²³ ami a Horthy-kultusz esetében is kimutatható.²⁴ Ezek az eltérések elsősorban az egyes napilapok kultuszépítő aktivitásával

17 Ehhez lásd SÍPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politikai- és társadalomtörténeti vázlat*. Budapest, Argumentum, 2011.

18 Császi Lajos: *A média rítusai. A kommunikáció neodurkheimi elmélete*. Budapest, Osiris – MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 2002. 14–15., 17., 69–70.

19 HÁMORI Péter: Kísérlet egy „propagandaminisztérium” létrehozására Magyarországon. *Századok*, 1997/2. 352.

20 Igaz, hogy erre vonatkozóan csak becslésekkel rendelkezünk.

21 SÍPOS Balázs: Média, medialitás és a külpolitikai gondolkodás alakulása. In: PRITZ Pál (szerk.): *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 134–136., 147.; HÁMORI: i. m. (19. lj.) 353., 369.

22 SÍPOS (2011): i. m. (17. lj.) 81–85. Az említett adat a 85. oldalon található.

23 SÍPOS Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest, Napvilág, 2004. 106.

24 A kutatásom során 18 országos napilapra támaszkodtam, amelyeket igyekeztem a politikai orientációjuknak megfelelően reprezentatív módon kiválasztani. Ennek eredményeként az 1919 és 1938 közötti időszakhoz a radikális jobboldali *Szózat* és a *Függetlenség*, a katolikus klérus szócsövének tekinthető, a Központi Sajtóvállalat által kiadott *Új Nemzedék* és *Nemzeti Újság*, a konzervatív irányultságú *Budapesti Hírlap* és a 8 *Órai Újság*, a polgári liberalizmus különféle ármalatait képviselő *Pesti Napló*, *Pesti Hírlap*, *Esti Kurír*, *Az Est* és *(Az) Újság*, illetőleg a szociáldemokrata

függnek össze. A sajtó, azon túl, hogy előzetesen és utólagosan is tájékoztatta az újságolvasókat a Horthy-kultusz fontosabb ünnepeiről, évfordulókról és rendezvényekről, összefoglalta, idézte az azokon elhangzottakat. A tudósítások az 1920-as évek vége után részletesebbek, terjedelmesebbek lettek, ami összefüggött azzal, hogy egyre nagyobb hangsúlyt kapott a tudósításokban az adott ünnepi rendezvényen elhangzottak összefoglalása, idézése. A sajtó időnként összefoglalta a rádió műsoraiban elhangzottakat is, a korszak utolsó éveiben több alkalommal is közölték a napilapok a rádióban elhangzott ünnepi beszédek, köszöntések szövegét. Ez tekinthető közvetett kultuszépítésnek. Emellett – időnként fényképekkel, festmény-reprodukciókkal illusztrált – vezércikkek, méltatások, életrajzi visszatekintések is erősítették a vezérképet. Ezt tekintem közvetlen kultuszépítésnek, mert mindez az adott lap szerkesztőségének, illetőleg munkatársának, munkatársainak álláspontját fejezte ki, azaz nem mások kultikus kijelentéseit tolmácsolta.²⁵ A részletes elemzésre itt nincs mód, de a tendencia megnevezhető: a kormányzó születés- és névnapjain (a minden évben ünnepelt évfordulókon) megjelent cikkek száma fokozatosan nőtt. Ez elsősorban a közvetett kultuszépítés kategóriájába sorolt cikkek esetében mondható el, ugyanis a vezércikkek, méltatások száma az egyes évfordulókon nem emelkedett 1–2 fölé. A 24. jegyzetben felsorolt napilapok esetén Horthy születésnapjain az 1930-as évek elején összesen kb. 15, 1935 után 35–40, míg 1939-ben 50, 1941-ben 81 cikk jelent meg. A névnapok esetén az 1930-as évek elején kb. 30, 1935 után kb. 45–50, 1939-ben 74, míg 1941-ben 98 cikk jelent meg. Minimális eltérések kimutathatók az egyes lapok aktivitása között, azonban az egyetlen érdemi eltérés az volt, hogy a szociáldemokrata *Népszava* 1938-ig távol maradt a kultuszépítéstől, és utána is jóval visszafogottabb szerepet töltött be ezen a téren. Összességében megállapítható, hogy azok, akik a korszakban rendszeresen olvasták a sajtót, függetlenül az olvasott napilap politikai orientációjától (leszámítva a *Népszavát*), a kultuszépítés minden lényeges eseményéről értesültek, ahogyan a Horthy-kép főbb elemei is eljutottak hozzájuk.

A rádió és a filmhíradó szerepe ettől eltérő volt. Szintén Sipos becslése szerint 1930-ban Budapesten tíz háztartás közül négy rendelkezett rádiókészülékkel, míg vidéken csak minden tizedik.²⁶ A rádió előfizetőinek száma 1935-ben 350 000 volt, míg 1939 és 1944 között 468 000-ről 900 000-re nőtt.²⁷ Tehát a rádióhallgatók száma is nőtt. A rádió 1925. november 30-ától sugározta a műsoraikat, amelyek között megtalálhatók voltak élő közvetítések, főként az egyes felekezetek istentiszteleteit és az Operaház Miklós-napi díszelőadását közvetítették. A műsorúság áttekintése alapján látható, hogy június 18-án, Horthy Miklós

Népszava cikkeket elemeztem. Az 1938 és 1944 közötti évek kutatásához kiválasztott napilapok listája, néhány lap megszűnése és a szélsőjobboldal megerősödése miatt, részben módosult. Így a már felsorolt lapok mellett – a *Szózat*, a *Függetlenség*, a *Budapesti Hírlap*, a *Pesti Napló* és *Az Est* kivételével – a szélsőjobboldali *Pesti Újságot*, *Összetartást*, *Magyarságot* és *Új Magyarságot*, illetve a konzervatív irányultságú *Magyarországot* és *Magyar Nemzetet* kutattam.

25 Az esetek túlnyomó többségében nem ismert, hogy a kormányzót méltató cikkeket kik írták.

26 SÍPOS (2006) i. m. (21. lj.) 135.

27 SÍPOS (2011) i. m. (17. lj.) 79., 83.

születésnapján a rádió 1938-ig szinte semmilyen szerepet nem játszott. Március 1., a kormányzóválasztás és november 16., a budapesti bevonulás esetében a nagyobb évfordulók (1930, 1934) esetén volt jelentős szerepe a rádióknak. Horthy névnapjainak ünnepléséhez 1927 után rendszeresen hozzájárult a rádió, igaz, az ünnepi műsorok száma évente nem volt több 1–2-nél. 1938 után növekedés mutatható ezen a téren: a születésnap műsorok száma 2–8, a névnap műsoroké 3–7 között mozgott 1939 és 1944 között. A műsorok között, az élő közvetítésekén túl, zenés ébresztők, katonadalok, indulók sugárzása található. Közülük kiemelhetők például a miniszterelnökök rádióbeszédei, amelyeket 1938 után a kormányzó születésnapján mondtak el.²⁸ A vezérkép közvetítéséhez leginkább a rádiós-, vagy a közvetített ünnepi beszédek járultak hozzá. A rendszeresen rádiót hallgatók tehát, a híreket leszámítva, csak a kultuszépítés meghatározott eseményeiről értesültek. Igaz, élő közvetítésre egyedül csak a rádió volt képes, tehát az egyes médiumok speciális adottságai alapján meglehetősen nehéz ezeket egymással összehasonlítani. A rádió híryanaga ráadásul csak röviden, összefoglalóan, néhány mondatban foglalkozott az évfordulós eseményekkel, sokkal korlátozottabb keretek között, mint a sajtó, időnként kiemelve – az elhangzott beszédekből, ígírdetésekből – néhány fontosabb gondolatot. Valamennyit javított ezen a helyzeten, hogy a rádió szemlélte a napilapokat.²⁹ A filmhíradókat 1925 után volt kötelező vetíteni a mozikban.³⁰ Szerepük a Horthy-kultusz építésében 1938 után nőtt meg.³¹ Az 1919. november 16-ai budapesti bevonulásról a Corvin Filmgyár ugyan készített egy 14 perces, 10 bejátszásból álló néma filmhíradót, és hangos filmhíradókat időnként 1938 előtt is vetítettek a mozik a Horthy személyéhez kötődő évfordulókon, de rendszeresebben erre csak 1938 után került sor, és akkor is voltak olyan évek, amelyekben, például, a kormányzó névnapján (1940, 1941, 1943) nem voltak láthatók a kultusz szempontjából releváns bejátszások. Június 18-án 1938 és 1942 között 1, míg 1943-ban 3 bejátszás foglalkozott Horthy Miklós születésnapjával. Átfogó tudósítást ezek az adott évfordulóról nem adtak, annak fontosnak ítélt vonatkozásáról, vonatkozásairól adtak hírt, a mozgóképen keresztül hozták közel a kiválasztott esemény egy-egy részletét a nézők számára. Illetőleg, időnként felidéztek a múlt meghatározó eseményeit is. A sajtó, a rádió és a filmhíradó jól kiegészítette egymást, különösen a korszak végén, de jól látható, hogy a kultuszépítésben meghatározó szerepe a sajtónak volt. Ami azt is jelzi, hogy a hatalom birtokosai csak korlátozottan ismerték fel az új tömegkommunikációs eszközök, különösen is a filmhíradó jelentőségét. És ez még akkor is igaz, ha figyelembe vesszük az egyes médiumok speciális adottságait, azt, hogy eltérő terjedelemben foglalkozhattak Horthy méltatásával.

28 Teleki Pál 1939-ben és 1940-ben sem mondott ilyen beszédet.

29 A rádió híryanaga dátum szerint kutatható a Magyar Országos Levéltárban (MOL K 615. Magyar Rádió és Telefonhíradó Rt. Műsoranyag).

30 SÍPOS (2011) i. m. (17. l.) 75.

31 Az 1931 utáni filmhíradók megnézhetők az interneten: filmhíradokonline.hu/index.php.

3. A magyar társadalommal szemben megfogalmazott elvárások

A tanulmány további részében a magyar társadalommal szemben megfogalmazott elvárásokat mutatom be, azt, hogy a vágyott állapot, a „szebb jövő”, a revízió elérése, illetőleg az elért eredmények megtartása érdekében, hogyan kell(ene) viselkednie a hatalom szerint a magyar embereknek. Elsőként a nemzet vezére és a nemzet közösségéről, majd az önfeláldozásról, kötelességteljesítésről, illetve az egyéb elvárásokról írok. Ebben az értelemben a kultúra mint viselkedésforma értelmezhető.

3.1. A vezér és a nemzet közössége

Az 1919 és 1944 közötti Horthy-kép fő üzeneteinek egyike szerint a vezér és a nemzet, az őt követők között harmonikus, bensőséges kapcsolat létezett. Ez a magyarságot körülvevő világ meglehetősen leegyszerűsített értelmezését jelentette. Eszerint a világ két részre osztható: a „mi” és az „ők” közösségére.³² A „mi” közössége élén természetesen Horthy Miklós, a vezér állt. Őt követték, ezen interpretáció szerint a „becsületes” és „tisztességes” magyarok, azok, akik felismerték, a nemzet egyetlen hivatott vezére Horthy Miklós. Ebből következett, hogy azok, akik ezt nem fogadták el, kiszorultak a nemzet közösségéből, és az „ők”, a „tőlünk” idegen közösség részévé váltak. A „mi” közösségéhez tartoztak értelemszerűen a szövetséges államok, nemzetek és azok vezetői is. Az „ők” csoportját alkották tehát azok a magyarok, akik nem kívántak Horthy Miklós útmutatásait, elvárásait szerint élni, azokat teljesíteni. Rajtuk kívül ide tartoztak értelemszerűen a szomszédos államok és a Szovjetunió, különösen is 1941, a magyar hadba lépés után. A szomszédos államokkal Trianon és a revíziós törekvések miatt volt érdekellentét, míg a Szovjetunióval az „európai”, a „keresztény” civilizáció, így a magyar állam „létének” védelme érdekében került katonai konfliktusba Magyarország. Legalábbis a propaganda szerint.

A fentiekből itt elsősorban az lényeges, hogy a magyar nemzet csak akkor lesz képes elérni a kitűzött céljait, csak akkor lesz képes megvédeni saját magát, ha a vezére mögött minden magyar ember felsorakozik, egységes és megbont-hatatlan közösséget alkotva Horthy Miklós kormányzóval, a „nemzet atyjával”. Ez az üzenet jól világít rá a Horthy-kultusz integráló és legitimáló funkciójára, ami minden vezérkultusz esetében elmondható.³³ Ugyanis egy rendszer legitimitását egyértelműen tudja igazolni, legalábbis a propaganda szintjén, ha minden egyes állampolgár támogatja a fennálló hatalmat. A valóságban ez természetesen nincsen így, nem is lehet így, de a Horthy Miklós személyéről szóló kultikus értékelések szerint őt, a vezért, a fennálló hatalom szimbólumát pártkülönbségek nélkül mindenki tisztelte, becsülte és követte. Miután Horthy Miklós személyesítette meg a „keresztény” és „nemzeti” Magyarországot, állandó

32 Az elemzés szempontjaihoz lásd SZABÓ Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest, L'Harmattan, 2003. 142–165.

33 REES i. m. (10. lj.) 4.

magasztalása hozzájárult a fennálló alkotmányos berendezkedés védelméhez és legitimálásához is.³⁴ A vezér és a nemzet egységének üzenetét a Horthy Miklós személyéhez kötődő évfordulókon rendszeresen kifejezték.³⁵ Horthy születés- és névnapjait ennek alapján a nemzet egészének bensőséges ünnepeként értékelték a kultikus méltatások, ráadásul ez az üzenet a korszakban, különösen az 1920-as évek végét követően fokozatosan nőtt. Igaz, időnként minimális visszaesések történtek. Ez az üzenet a kormányzó születésnapja alkalmából megjelent cikkekben 1931-ben még csak 9, 1937-ben már 80, 1938-ban 189, 1939-ben 81, 1941-ben 205 és 1943-ban 313 alkalommal volt olvasható a sajtó hasábjain.³⁶ A kormányzó névnapját illetően 1928-ban 24, 1929-ben 41, 1937-ben 87, 1940-ben 144 és 1943-ban 129 alkalommal fordult elő ugyanez az állítás. Mindkét alkalommal a vezérkép ezen eleme volt meghatározó. E cikkek értékelése szerint június 18-án és december 6-án a nemzet egésze, de legalábbis a nemzeti érzésű, „igaz” és „tisztességes” magyarok, azaz a „mi” politikai közösségünk tagjai ünnepelnek. Az értékelések szerint ezen a napon „az egész ország szíve megdobban és lelkében minden magyar ember szeretettel és ragaszkodással vesz részt az ünnepen”.³⁷ „A magyarság egész szeretetével és lelkesedésével fordul ezen a napon is a kormányzó felé, aki államfő és államalkotó, aki nélkül elképzelhetetlen lett volna a magyar fejlődésnek ez a tizenöt esztendeje”.³⁸ Fontos szerepet töltött be annak kiemelése, hogy a kormányzót pártkülönbségre való tekintet nélkül ünneplik a magyar emberek: „nemzeti, faji, felekezeti és társadalmi különbség nélkül száll az ima ezen a napon az egek és mindannyiunk Urához”.³⁹ A nemzetet időnként egy imádkozó közösséghez hasonlították: „ma a szívek és a lelkek néma fohászával, imádságos hittel, töretlen reménységgel, alattvalói hűséggel foglalják imájukba a kormányzó nevét”.⁴⁰ Horthy névnapját 1931 decemberében, az egyik konzervatív napilap nevezte először a „nemzet családi ünnepének”.⁴¹ „Az egész nemzet egy nagy családdá forr össze ezen a napon és [...] szeretettel köszönti a családfőt” – írta 1934-ben a *Pesti Hírlap*.⁴² A születésnap esetén a konzervatív *Budapesti Hírlap* 1933-ban írta le ezt először: „a kormányzói családnak ez a meghitt ünnepe harsonák szava és zászlók erdeje nélkül is ünnepi dátuma volt annak a nagy, ősi és örök családnak, amely maga a nemzet”.⁴³ „A nemzet szíve feléje dobban ezen a napon – volt olvasható két

34 TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág, 2011. 163.

35 Természetesen nemcsak az évfordulókon került erre sor, de miután ezen alkalmak tekinthetők a kultuszépítés gerincének, így ezekre koncentrálok.

36 Az értékek a 24. jegyzetben felsorolt napilapok cikkeire vonatkoznak. Horthy Miklós hetvenedik (1938) és hetvenötödik (1943) születésnapján, mint kiemelt évfordulón, ezek az értékek megnöttek. Bár a tanulmány nem tér ki a rádió és a filmhíradó szerepére, de ezen médiumokban is megtalálhatók voltak a 3.1.–3.3. alfejezetekben bemutatásra kerülő üzenetek.

37 *8 Órai Újság*, 1930. június 18. 6.

38 *Az Est*, 1935. június 18. 8.

39 *Újság*, 1942. dec. 6. 1.

40 *8 Órai Újság*, 1931. június 19. 7. Lásd még például *Függetlenség*, 1937. június 18. 5.

41 *Budapesti Hírlap*, 1931. december 6. 1.

42 *Pesti Hírlap*, 1934. december 6. 5.

43 *Budapesti Hírlap*, 1933. június 20. 9.

évvel később –, mely nem a hivatalos hódolat, hanem az egész magyarság bensőséges és őszinte családi ünnepe”.⁴⁴ Horthy ugyanis a propaganda szerint a „nagy magyar család” feje, a „nemzet atyja” volt, aki védte, óvta, nevelte, és ha kellett, fegyelmezte a nemzet „fiait” és „leányait”.⁴⁵

„Bensőséges családi ünnepe ez a nap a magyarságnak, a magyar haza minden egyes fiának, mert hiszen mindnyájan érezzük és tudjuk, hogy mindenünket: életünket és nyugal munkát, mindennapi kenyerünket és fölfelé ívelő sorsunkat, romokból fölépített országunkat és nemzeti dicsőségünk új kivirágzását, a szebb és boldogabb magyar jövőnek biztató kilátásait elsősorban Neki köszönhetjük, aki elvezetett bennünket nemzeti álmaink megvalósulásának elveszett, majd újra megtalált útjára.”⁴⁶

1935-ben *Az Est* úgy értékelt december 6-án, hogy „a magyar szívek külön pirosbetűs napja, amelyet a nemzet szeretete és megbecsülése emelt ünneppé”.⁴⁷ Gyakran írták le tehát az újságírók „az osztatlan magyar nemzet”, a „minden magyar”, az „egész nép”, az „egész ország”, vagy a „nincs magyar a földön, aki ne rajongó hódolattal tekintene fel rá” kultikus kifejezéseket és értékeléseket.⁴⁸ Előfordultak a „hódolat”, a „hála” és a „rajongás” szavak is.⁴⁹ Az ünneplésben való részvétel emiatt a nemzethez tartozás kritériumaként értelmeződött. A csoportképzés logikáját fejezte ki a következő néhány szó: „örömmel és szeretettel köszönti őt mindenki, akiben magyar szív dobog”.⁵⁰ A kormányzónválasztás (március 1.) és a budapesti bevonulás (november 16.) napján is hasonló üzenetek jelentek meg, igaz, azok mellőzték a családi ünnepre vonatkozó utalásokat. Így „az egész ország/nép/nemzet/társadalom ünnepelte” kifejezések voltak gyakoriak, de nem volt szokatlan az olyan megfogalmazás sem, amely szerint „ma minden igaz magyarok szíve az államfő felé” fordul, vagy az, hogy a nemzet egésze „szeretetben és tiszteletben egygyéforrva” ünnepel.⁵¹

Az alapvető legitimációs üzenete tehát a fentieknek az volt, hogy csakis Horthy Miklós a magyarság vezére, és mögötte mindenkinek fel kell sorakoznia, ami a propagandisztikus értékelések szerint meg is történt.

44 *Új Nemzedék*, 1935. június 19. 4.

45 *Budapesti Hírlap*, 1937. június 19. 1.

46 *Nemzeti Újság*, 1940. június 18. 5.

47 *Az Est*, 1935. december 6. 8.

48 Lásd például *Budapesti Hírlap*, 1937. június 18. 1. *Függetlenség*, 1937. június 18. 5. *Pesti Napló*, 1937. június 18. 1.

49 TURBU CZ I. M. (11. l.) 455.

50 *Pesti Hírlap*, 1933. december 6. 7., 1936. december 6. 7.

51 Lásd például Turbucz Dávid: Az „országépítő” kormányzó képeinek megjelenése az 1920-as évek második felében. *Kommentár*, 2011/3. 40–41.; Uő: Tizenöt éve a nemzet élén: 1934. november 16. Horthy Miklós vezérkultusza Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején. In: BALLABÁS Dániel (szerk.) *Doktorandusz hallgatók 1. konferenciája (2012. május 9.)*. Eger, Líceum, 2013. 29.; Uő: Horthy Miklós, az „országgyarapító”. *Kommentár*, 2012/4. 77., 80.; Uő: Vezérkultusz és nyilvánosság. Horthy Miklós „országglásának” húszéves jubileuma (1939–1940). *Médiakutató*, 2011/2. 105., 116–118.

3.2. Az önfeláldozás és a kötelességteljesítés

Az önfeláldozás és a kötelességteljesítés hangsúlyozása elsősorban a második világháború időszakában volt gyakori, igaz, 1919 és 1939 között is lehetett azzal az üzenettel találkozni a magyar sajtóban, hogy a vezér példáját követve minden magyar embernek teljesítenie kell a kötelességeit. A korszak első éveiben például maga Horthy is hangsúlyozta a vidéki útjai során elmondott beszédeiben a kötelességteljesítés fontosságát.⁵² Érthető, hogy mindez 1939 és főként 1941 után, egy újabb válságszituációban erősödött fel jelentősen.

1941. június 30-án, amikor Kenderesen felavatták a hősi emlékművet, Horthy Miklós a húsz évvel azelőtt elmondott beszédeihez hasonlóan kitért a kötelességteljesítés fontosságára. A napilapok idézték a beszédét és a többségük kommentárt is fűzött hozzá. A kormánypárti *Magyarország* szerint „szívlelje meg mindenki ezt a történelmi szöveget, s ne próbáljon meg senki sem kibújni a reá háramló hazafiúi áldozatok alól”.⁵³ Ugyanez a lap másnap, többek között, ezt írta:

„A legmagasabb helyről ünnepélyesen hangzott el ez a nagy intelem, amely az egész nemzetnek szól. [...] Horthy Miklós atyai intelme legyen számunkra szigorú parancs, melyet feltétlenül megtartunk, mert – okulva a történelem és napjaink példáin – ezzel szolgáljuk igazán Magyarország jövő boldogulásának szent ügyét”.⁵⁴

A liberális *Pesti Hírlap* is azt hangsúlyozta, hogy a nemzet „úgy boldogulhat csupán, ahogy ezt a leckét [a beszéd üzenetét], minden bölcs tanításával, a magáévá teszi”.⁵⁵ A vezér beszéde tehát „iránymutatás”, „parancs” és „szózat” volt a különböző orientációjú napilapok cikkei szerint, ami mindenki számára kötelező érvennyel bír.⁵⁶ Ezen a téren is természetesen Horthy Miklós a példa, aki életében mindig teljesítette a kötelességét, sosem tért ki ezelől, tengerész karrierje során, fővezérként és kormányzóként, ahogyan családapaként sem. A minden egyes magyar ember köteles teljesíteni a kötelességét üzenetének hangsúlyozása azonban 1942-ben, Horthy István halálát követően érte el csúcspontját.⁵⁷

„S a fájdalom, a szomorúság ekkor másodpercek alatt felemel, felmagasztosít, s a lélek nagy fogadalmává érik meg. Sehonnai férfi volna, aki most, amikor a Horthy-család példaadása megmutatja, hogy mit kell tennie az igaz magyar embernek a hazáért és a közösségért, kevesebbet kívánna cselekedni, vagy kibújni a kötelesség alól, vagy nem követni minden erővel azt az utat, amelyen elől Horthy Miklós és Horthy István messze fénylő példaadása világít. Soha olyan egységes nem volt

52 Lásd például *Pesti Hírlap*, 1920. április 16. 2.; *Szózat*, 1921. július 1. 1–2., 1923. április 28. 3., 8 *Órai Újság*, 1922. április 29. 2., december 13. 7., december 15. 7.

53 *Esti Magyarország*, 1941. június 30. 3.

54 *Reggeli Magyarország*, 1941. július 1. 5.

55 *Pesti Hírlap*, 1941. július 1. 1.

56 Lásd még például *Új Magyarorságot*, 1941. július 1. 2.; *Esti Kurír*, 1941. június 30. 3.

57 A Horthy István-kultuszhoz lásd OLASZ Lajos: *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007. 425–444.

a nemzet, mint ebben a pillanatban, amikor látja, hogy a Gondviselés mily kiváltságos és önzetlen férfiakat helyezett az élére”.⁵⁸

Számtalan cikk fejezte ki ugyanezt.⁵⁹ A *Magyar Nemzet* értékelése szerint Horthy István „hősi példája megmutatta, hogyan kell szolgálni ezt a hazát mindhalálig”.⁶⁰

„Halála mindenkit úgy érint, mintha legközelebbi és legkedvesebb hozzátartozóját ragadta volna el a halál. Nincs már vigaszunk, mint az, hogy a kötelességteljesítés mezején vitézségével, bátorságával példát adott minden magyarnak. Horthy István hős halála által ismét gyarapodott a Horthy-család ama tagjainak hosszú sora, akik életüket adták ezért az országért, azért, hogy itt lehessünk és független magyarok maradhassunk”.⁶¹

A példát tehát a kormányzó és a családja, főként István mutatja a nemzet számára. Eszerint minden magyar ember köteles teljesíteni a kötelességét, a családjában, a munkahelyén, a lakóhelyén, mindenhol, ahol feladata, szerepe van, ahogyan ezt – természetesen magasabb szinten – a kormányzó és a családja is megteszi. Ez az üzenet a Horthy-évfordulókon megjelent cikkekben is megtalálható volt, ahogyan más alkalmakkor is, így például az 1943. március 15-i ifjúsághoz intézett kormányzói „szózatban”. Az ehhez fűzött egyik kommentár szerint:

„A kormányzó, aki látta országunkat elbukni és erős kezével segítette újra felemelkedni, s aki fiát is feláldozta Magyarország élethalál harcában, lelkes hazafiságot, kötelességteljesítést, valláserkölcös életet, becsületességet, hűséget, fegyelmet és mérsékletet, komoly mértéktartást kér ifjúságunktól”.⁶²

A katonai szolgálat, a frontszolgálat a hazafias kötelezettségek egyike, sőt, a honvédségben szolgálók az életüket is kötelesek áldozni a hazáért, ahogyan megtette ezt Horthy István kormányzóhelyettes is. Nem lehet ezelől kitérni, nincsen olyan ok, nincsen olyan körülmény, ami ezt lehetővé teszi, feltéve, ha valaki „igaz” magyarnak tartja magát. Ezen elvárások figyelmen kívül hagyása tehát azzal a következménnyel járhatott, hogy az illető kiszorult a vezér vezette közösségből.

3.3. Egyéb elvárások: összetartás, munka, fegyelem

A fentiekén túlmenően egyéb elvárások is megfogalmazódtak a korszakban. A korszak elején (1924-ig), amikor Horthy Miklós vidéki útjainak száma a legmagasabb volt, azaz, akkor mondta el a legtöbb beszédét is, a kormányzó az ország

58 *Reggeli Magyarország*, 1942. augusztus 21. 2.

59 Lásd például *Nemzeti Újság*, 1942. augusztus 21. 1.; *Újság*, 1942. augusztus 20. 1.

60 *Magyar Nemzet*, 1942. augusztus 22. 1.

61 Uo.

62 *Reggeli Magyarország*, 1943. március 17. 1.

újjáépítésével összefüggésben állandóan hivatkozott az összetartásra, a munkavégzés fontosságára, a nemzeti egységre, a kötelességteljesítésre.⁶³ Ehhez hozzátette, hogy „Magyarországnak egységes közvéleményre van szüksége, azért minden becsületes magyar embernek egy táborban van helye”.⁶⁴ Az egyetlennek nevezett utat a kormányzó jelölte ki a magyarságnak, de legalábbis a „tisztes”, „becsületes”, tehát az őt követni hajlandó magyaroknak. Beszédeiben az újjáépítéshez szükséges rend, a nyugodt és kiszámítható körülmények garantálására, fenntartására alkalmas vezér képét sugallta magáról, aki a pártok felett állva a nemzet mielőbbi felemelkedését igyekszik szolgálni.⁶⁵ Beszédei meglehetősen sematikusak voltak, akkor és a korszak későbbi szakaszaiban is.⁶⁶ Ezzel magyarázható, hogy a már említett 1941. június végi kenderesi beszéde is részben e témák köré épült fel.

63 Lásd például *Pesti Hírlap*, 1920. április 16. 2.; *Szózat*, 1921. július 1. 1–2., október 9. 4–5., 1923. április 28. 3., 1924. november 7. 3.; *8 Órai Újság*, 1922. április 29. 2., június 29. 9., szeptember 31. 4., november 24. 7., december 13. 7., december 15. 7.

64 *8 Órai Újság*, 1921. július 1. 5.

65 *Szózat*, 1920. április 14. 5., szeptember 1. 2., 1921. június 7. 1., 1923. április 28. 3.; *Budapesti Hírlap*, 1921. július 1. 5.; *8 Órai Újság*, 1922. december 13. 7.;

66 Thomas SAKMYSTER: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944.* (Fordította Romsics Gergely). Budapest, Helikon, 2001. 137.

